

Stanislovo Moravskio skaitymai Jundeliškėse

Šioje žemėje Moravskis tampa vis žinomesnis

Reda GRIŠKAITĖ,
hum.m.daktarė

Susirenkame čia, Jundeliškėse - Ustronėje, jau antrą kartą. Jau tuomet, prieš metus, šis mūsų susibūrimas tiek man pačiai, tiek, manau, ir Jums, buvo panašus į nedidelį stebuklą. Džiugu, kad tas stebuklas tebesitęsia.

Prieš metus mus čia sukvietė garbinga sukaktis - 200-osios Stanislovo Moravskio gimimo metinės. Jūs, jundeliškėčiai ir birštoniečiai, buvote vieninteliai Lietuvoje surengę nors ir nediduką, bet labai šiltą šios datos paminėjimą. Nors, žvelgiant plačiau, tai turėjo rūpėti ir visai kitai Lietuvai - turint omenyje Moravskio kūrybinį palikimą, šiandien jau tampantį (nors ir labai palengva) visos mūsų kultūros savastimi. Stanislovo Moravskio, kurį šiandien jau galime vadinti ne tik gydytoju-filantropu, ne tik literatu-memuaristu, bet ir mąstytoju, kuriam rūpėjo (ir rūpėjo labai skausmingai) šio krašto ateitis (visa tai, manau, Jūs šiandien išgirsite iš mano kolegės Zitės Medišauskienės pranešimo).

Jau pernai, tą pačią liepos 22-ąją, gimė noras šiuos susibūrimus paversti tradicija. Jau tuomet tapo aki-vaizdu, kad Stanislovo Moravskio dvasia ne tik labai stipri, bet ir vis dar labai mažai pažinta. Dar daugiau - kad gilesnis Moravskio kūrybos, jo asmenybės pažinimas gali labai daug duoti ir mums, jo palikuonims. Kad šio žmogaus gyvenimas sektinas, o jo idėjos, jo vertybės - aktualios ir šiandien. Kaip nesenstančios, amžinos, yra meilės žmonėms, savo kraštui ir visam pasauliui idėjos. Juolab aktualios Jums, šio krašto gyventojams. Ne tik už viešai deklaruotą meilę šiam kraštui, bet ir už vertingą istorinę informaciją. Būtent tai (konkrečiai - Moravskio pateiktos žinios apie seniausią Birštono praeitį) Lietuvos tautos istorijos autorių Teodorą Narbutą dar 1862 metais įgalino pavadinti Moravskį "ne tik mokslingu, bet ir genialiu rašytoju". Iš tikrųjų, vadinamuosiuose istoriniuose Moravskio tekstuose (visų pirma turiu omenyje jo kūrinių "Nuo Merkinės iki Kauno") nerasiau citatų iš didžiausių ano meto mokslo pasaulio autoritetų (kad ir to paties Narbuto) veikalų. Tačiau tuose tekstuose rasime visai ką kita - susidaro vaizdas, kad Moravskis gyvena ne tik saugaus su šių apylinkių gamta, bet ir su šių apylinkių istorija. Gyvena betarpiškame sąryšyje su ja. Toji istorija nerašyta ir neužrašyta, tačiau ji egzistuoja, ji gyva, ji šalia, ji perduodama iš kartos į kartą. Natūralu, kad kuo arčiau Ustronės - tuo informacijos daugiau, tuo ji "tirštesnė". Faktai pilasi tarytum iš gausybės rago...

Be abejo, būtent šią aplinkybę Bir pastebėjo Narbutas, būtent tai ir įgalino pavadinti Moravskį "genialiu". Suprantama, tiek Narbutui, tiek kitiems Moravskio amžininkams buvo prieinama vos keletas Moravskio tekstų. Iš esmės (be keleto dar jaunystėje, Sankt Peterburge paskelbtų medicininių rašinių) - tik vienintelis - 1858 metais išspausdintas tekstas "Nuo Merkinės iki Kauno". Kai tuo tarpu Moravskio rankraštis palikimas kadaise sudarė kelias dešimtis tomų ir sąsiuvinų. Po jo mirties visas šis turtas atiteko garsiajam Adomui Honorijui Kirkorui, kuris, deja, išviešino tik menkumą jo dalį. Vėliau visi Moravskio rankraščiai pateko į teisininko, publicisto, literatūros istoriko ir šaltinių leidėjo Vladimiro Spasovičiaus rinkinius. Šis, kaip ir Kirkoras,

Kelią į Jundeliškės žino jau daugelis.

paskelbė vos kelis Moravskio kūrybinio palikimo fragmentus. Spasovičiui mirus, rankraščiai atsidūrė Varšuvoje, Krasinskių bibliotekoje, kur šį kartą jais susidomėjo net du mokslininkai - žymus to meto istorikas (produktyviai dirbęs ir Lietuvos istoriografijos srityje), Varšuvos, o vėliau Krokuvos Jogaļios universiteto profesorius Henrikas Moscickis bei botanikas ir literatas, Varšuvos, o vėliau Lodzės universiteto profesorius Adamas Čartkovskis. Būtent jiems 1924-1929 metais pavyko išspausdinti pačius stambiausius Moravskio tekstus Vilniaus, Sankt Peterburgo bei provincijos prisiminimus, o šių leidinių prieduose paskelbti ir kai kurių kitų jo darbų fragmentus. Deja, nors ir daugiausia nuveikė viešinant Moravskio palikimą, Moscickis ir Čartkovskis savo darbo taip ir neužbaigė - kai kurie smulkesni, bet savo verte ne menkesni šio autoriaus rankraščiai taip ir liko gulėti saugykloje. Šiandien vargiai ar sužinosime, kodėl šie leidėjai neišspausdino ir kitų Moravskio tekstų, ypač jo politinių traktatų. Bet kuriuo atveju Antrasis pasaulinis karas atėmė bet kokią viltį kada nors tuos tekstus paskelbti - 1944 metais per Varšuvos sukilimą, subombardavus biblioteką, jie tiesiog... sudegė. Taigi atrodytų, kad šį kartą buvo paneigta jau klasiškinė tapusi formulė, jog rankraščiai "nedega". Tiesą sakant, tam tikra prasme jie iš tikrųjų "nedega". Kaip ten bebūtų, šiandien, regis, visam laikui prarasti Moravskio tekstai vėl sugrįžta. Ir štai kodėl...

Moravskio rankraštinių palikimą sudarė dvidešimt vienas tekstas, iš kurių taip ir neišspausdinti liko penki: Tai: 1) "Fantazija apie žaltį, laukinę obelį ir švenčiausiąją Panelę", datuota 1841 metų birželio 19 diena, 2) straipsnis "Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą", datuotas 1848 metų gruodžio 24 diena, 3) dramos kūriny "Seimelis Lietuvoje XIX amžiaus pirmajame ketvirtyje", datuotas 1849 metais, 4) rašinys "Politinės Atsiskyrėlio fantazijos", datuotas 1849 metų vasario 8 diena - 1850 metų kovo 22 diena ir 5) studija "Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno", datuota 1850 metų gruodžio 4 diena.

Be abejonės, tarp šių tekstų išsiskiria vadinamieji politiniai Moravskio rašiniai, dar XX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje sukėlę visų

Stanislovas Moravskis tapo "didžiąja" hum.m.dr. Redos Griškaitės meile.

tyrinėtojų smalsumą. Tačiau, kaip jau sakiau, tie tekstai taip ir nebuvo išviešinti, o Moravskio rankraštinių palikimo netektis dar labiau sustiprino tyrinėtojų apmaudą. Naujas susidomėjimas, taigi ir graužatis dėl prarastų Moravskio tekstų kilo 1981 metais, kai žymus lenkų literatūros istorikas Zbignevas Sudolskis paskelbė unikalią Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomą Moravskio epistoliką, tai yra jo laiškus, 1836-1853 metais rašytus į Sankt Peterburgą Elenai ir Pranciškui Malevskiams. Būtent ši publikacija dar kartą išryškino memuaristo rankraščių netekties gilumą - juk paaiškėjo ne viena itin įdomi būtent šių, politinių, Moravskio tekstų atsiradimo aplinkybė. Sudolskis atvirai apgailestavo ne tik dėl rankraščio "Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą" (būtent šio rašinio atsiradimo ir likimo istorija galima vadinti bene įdomiausia Moravskio korespondencijos vieta) praradimo, bet ir dėl kitų ne mažiau dėmesio vertų jo tekstų. "Moravskio rankraštinių palikimo visuma jau niekuomet neturėjo išvysti dienos šviesos", - rašė jis.

Vis dėlto tyrinėtojų pesimizmas būtų buvęs mažesnis, jeigu jie būtų atkreipę dėmesį į vieną gana reikšmingą aplinkybę: Moravskis, rūpindamasis savo rankraštinių palikimo išsaugojimu, savo tekstus kuo skrupulingiausiai perrašė. Taigi visi arba bent jau dauguma jo darbų turėjo ir švarraščius, ir juodraščius. Vladimiro Spasovičiaus rinkiniuose, o vėliau ir Krasinskių bibliotekoje būta Moravskio tekstų, kurie turėjo du variantus, tai yra ir švarraštinių, ir juodraštnių. Tarp jų galima paminėti dra-

mos kūrinių "Politikai. Kvailystės, anekdotų rinkinį Juokeliai-niekeliai", taip pat "Kelerius mano jaunystės metus Vilniuje" (bibliotekoje buvo tik pirmosios memuarų dalies juodraštinis) bei dramos kūrinių "Seimelių posėdžiai Lietuvoje". Kaip matome, tokių dvigubų tekstų Krasinskių bibliotekoje saugota ne tiek jau ir daug. Didesnę ten buvusių, taigi ir negrįžtamai prarastų, rankraščių dalį sudarė Moravskio perrašyti švarraščiai. Tik vienu, švarraštiniu, variantu bibliotekoje buvo saugomi ir jau ne kartą minėti politiniai memuaristo rašiniai: "Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą" bei "Politinės Atsiskyrėlio fantazijos". Tą patį galima pasakyti ir apie kitą taip niekuomet ir nepaskelbtą tekstą - "Panemunės valstiečių vestuvės ir dainas tarp Merkinės ir Kauno". Vadinasi, visuomet buvo teorinė galimybė, jog vis dar egzistuoja čia minėtų tekstų juodraščiai. Bent jau viena buvo tikrai aišku - jie nesudegė Varšuvoje 1944 metais.

Iš tikrųjų, prieš keletą metų įpavyko rasti bent dalį laikomų dingusiais Stanislovo Moravskio tekstų, juodraštnius jų variantus. 1994 metais Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Mykolo Biržiškos fonde, pastebėjau ne kartą minėtos studijos "Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno" juodraštinį. Gana reali buvo ir kai kurių memuaristo rankraščių egzistavimo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje galimybė. Iš tikrųjų, šį bei tą pavyko užčiuopti ir ten. Tačiau bene

reikšmingiausiu radiniu manau esant jau po metų dar viename Vilniaus rankraštyne Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje aptiktus kitų Moravskio tekstų, tarp jų ir politinių jo rašinių, juodraščius. Tai kol kas didžiausia Vilniuje saugoma šio memuaristo rankraštinių palikimo sankaupa.

Kaip Stanislovo Moravskio tekstai atsidūrė Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje, iki šiol nėra visai aišku. Atsekti Moravskio rankraščių kelią į šią biblioteką beveik neįmanoma. Jokių rezultatų nedavė ir paieškos Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomame Kauno centrinės valstybinės bibliotekos fonde (būtent šios bibliotekos rankraščiai sudarė dabartinės Mažvydo bibliotekos rankraštyno pagrindą). Kad ir kaip ten būtų buvę, pirmasis šiandien Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas Moravskio rankraštis - tai "Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų įvykius". Be abejonės, tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip "Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą" juodraštinis variantas. Antrasis ten saugomas Moravskio rankraštis pavadintas "Politinėmis fantazijomis". Jį sudaro šešios dalys: 1) Pramonė, 2) Prisieksusiųjų teismas, 3) Mirties bausmė, 4) Spaudos laisvė, 5) Liaudies armijos, 6) Žvilgsnis į mūsų amžiaus socialinių teorijų dvasią. Be abejonės, tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip "Politinės atsiskyrėlio fantazijos" juodraštinis variantas. Trečiasis rankraštis, pavadintas Egoizmas, taip pat iš trijų dalių: 1) Riterija, le Ševalje, 2) Jėzuitizmas. Jėzuitai, 3) ir dramos kūrinių "Priekrandos prisigėgė gėlytė". Pirmoji ir paskutinioji scena. Tai gali būti didesnio Moravskio darbo, skirto egoizmo analizei, fragmentas. Ir paskutinis Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštis - Stanislovo Moravskio laiškas prancūzų kalba nežinomam adresatui. Datuotas Sankt Peterburge 1833 metų liepos 19 dieną. Galima spėti, kad laiškas buvo adresuotas Moravskio pusseserės Fatimos Semaškaitės reikalų patikėtiniui Paryžiuje. Šis tekstas - kol kas vienintelis žinomas šio autoriaus laiškas Vilniaus rankraštyuose.

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka negali pasigirti tokia Moravskio rankraščių gausa. Antra vertus, vienintelis (bent jau mano žiniomis) ten saugomas šio memuaristo tekstas savo svarba nesunkiai galėtų konkuruoti su tik ką aprašytais Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščiais. Tiesa, jis reikšmingas kiek kitu - supaprastintai pavadinsiu jį "lituanistiniu" - aspektu. Nors bibliotekoje esančio juodraščio viršelyje parašyta tiesiog "Piesni", tai yra "Dainos", tačiau abejonių nėra, kad tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip "Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno" ir datuotas 1850 metų gruodžio 4 diena, juodraštinio varianto fragmentas. Tą, beje, patvirtino ir teksto analizė. Kaip jau minėjau, rankraštis saugomas Mykolo Biržiškos fonde. Tekstas rašytas lenkų ir lietuvių kalbomis.

Adamo Čartkovskio ir Henriko Moscickio duomenimis, Vilniaus medicinos draugijos, kurios nariu Moravskis buvo nuo 1825 metų, archyve buvo saugomas rankraštis, pavadintas "Civilizuotų moterų fizionomikos pagrindai". Žodis "buvo" rodytų, kad

(Nukelta į 6 p.)